

**SORAQ-MƏLUMAT ƏDƏBİYYATININ NƏŞRİ VƏ
İNKİŞAFINDAKI PROBLEMLƏRİN HƏLL EDİLMƏSİ YOLLARI VƏ
OPTİMALLAŞDIRILMASI.**

S.F. QULIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının müəllimi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Squliyeva@mail.ru

1990-cı illərin əvvəllərindən respublikada baş verən sosial-siyasi və iqtisadi çətinliklər bütövlükdə kitab nəşrinə, təbliğinə və yayılmasına mənfi təsir göstərdi, böhranlı vəziyyət yarandı. Kitab nəşri bütün sahələr, problemlər, mövzular və tiplər üzrə çox aşağı səviyyəyə (ad və tiraj etibarilə) düşdü.

Açar sözlər: *soraq-məlumat nəşrləri, tipologiya, soraq-məlumat nəşrlərinin inkişafı*

Bazar iqtisadiyyatının sosial mühitə gəlməsi, qiymətlərin liberallaşması prosesinin başlanması, nəticədə azad ticarət dövlət siyasətindən başlamış bütün sahələri, o cümlədən kitab nəşri və ticarətini əhatə etdi, ümumiyyətlə, bir çox məsələlərə dövlət nəzarəti zəiflədi. Ləyaqət və mənəvi dəyərlər şüurlu şəkildə ucuzlaşdırılıb gözdən salındı, yüksək amallar, nəcib əməllər, təmiz duyğular, müqəddəs hisslər bazar iqtisadiyyatının buzlu sularında qərq oldu. Əqli nailiyyətlər alverçilərin və kütbeyin məmurların meyarları ilə qiymətləndirildi. Bununla da kütlənin mədəni intellektual səviyyəsinin yüksəlişi üçün mövcud imkanlar əldən getdi. Kitab nəşri, təbliği və yayılmasında nəticədə əhalinin mədəni, elmi, texniki, bədii inkişafında və informasiya təminatında böyük rol oynayan kitab mağazalarımız, xarici mallar satan dükənlər tərəfindən sıxışdırılmağa başlandı [1, 82].

Eyni zamanda müasir dövrdə kitab nəşrində, o cümlədən soraq-məlumat nəşrlərinin hazırlanması və buraxılmasında şəraitlə əlaqədar yeni çətinlikləri, mürəkkəblikləri meydana çıxarmışdır. Bu, hər şeydən əvvəl, dövrün inkişaf meyillərindən yaranmış və kitab nəşrində zəruri komponentlərin məzmun, müəllif, nəşriyyat, tərtibat məsələlərinin və s. hər birində özünəməxsus mürəkkəbliklər yaranmışdır. Kitab nəşri üçün indiki şərait ilk növbədə novator təfəkkür və fəal vətəndaş mövqeyi irəli sürməklə yanaşı, mövzu, kitabın tipologiyası, poliqrafik icrası, bədii tərtibatı və s. sahələrdə ciddi yaradıcılıq axtarışları aparmağı tələb edir [1, 168].

Kitab strukturunu təkmilləşdirmək, tipologiyasının inkişaf xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, nəşr prosesində nəzərə almaq, müəyyən etmək, nəşriyyat fəaliyyəti və kitab ticarəti ilə məşğul olan mütəxəssislərin hazırlanmasını təşkil etmək qarşısına çıxan problemlərdən idi.

Bu çətinliklər sırasında müəllifin və əsərin seçilməsi də ən önəmli və mürəkkəb problemdir. Sovet dönəmində əsərlər ciddi süzgecdən keçirilir, oxunub müsbət rəy alındıqda, hətta, bəzən gizli rəyə göndərilir və oradan da müsbət rəy alındıqda kitab nəşr olunmaq üçün qəbul edilirdi. Bu gözəl ənənə də indi aradan çıxıb.

İndi şərait, xüsusilə nəşirlər öz nəşriyyatçılıq fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün pul xatirinə, istənilən kitabı çap edirlər. Belə olan tərzdə kitab nəşri mədəniyyətinə daha böyük zərər bəsləyir.

Halbuki kitabçılıq işi ölkənin inkişafında strateji sahələrdən biri olduğuna görə kitab nəşrinə belə münasibət qətiyyətlə olmaz.

İndiki dövrdə kitab nəşrinə diqqət, qayğı daha çox olmalıdır. Kitab xalqın mənavi, mədəni pasportudur. Kitab xalqın tarixi, mədəniyyəti, dilidir. Xalqın elmi və mədəni səmimiyyətini şərtləndirən amillərdən biri onun kitab mədəniyyətidir.

Nəşriyyatlara sərbəstlik verilməsi, nəşriyyat və poliqrafiya müəssisələrinin özəlləşdirilməsi (29 mart 2001-ci il) ilk mərhələdə kitab nəşri və ticarətindəki çətinlikləri bir o qədər də dərinləşdirdi.

Araşdırmalar göstərir ki, 1997-2000-ci illər ərzində təkcə Bakı şəhərində 40-a qədər kitab mağazası qeyri-qanuni özəlləşdirilib [3]. Göründüyü kimi kitab mağazalarının özəlləşdirilməsi müvafiq fərmandan xeyli əvvəl həyata keçirilib. Demək olar ki, bütün kitab mağazaları özəlləşdirildikdən dərhal sonra öz profilini dəyişdilər. Nəticədə kitablar, o cümlədən dərsliklərin böyük əksəriyyəti 1998-2000-ci illərdə (elə indinin özündə də əsasən yarımara və bazarlarda, küçə və meydanlarda, metro keçidlərində və dayanacaqlarda, heç bir sanitariya qaydalarına riayət edilmədən, açıq havada, tozun, torpağın içində satılır.

Nəşriyyatların və kitab mağazalarının özəlləşdirilməsi vacib bir məsələnin həlini də çətinləşdirmiş, ümumiyyətlə ləğv etmişdir. Bu da nəşriyyatlarda yaradıcılıq «portfelləri»nin formalaşdırılması zamanı tematik işlərin (planların) aparılmamasıdır.

Yeni nəşrlər əsasən sponsorlar, ya da müəlliflərin öz hesabına çap olunur. Nəticədə çoxlu sayda heç bir ədəbi-mədəni qiyməti olmayan, maraqsız kitablar işıq üzü görür [4].

Kitaba məhəbbət kitaba qayğı ilə nəticələnənlədir, onu nəşr etməklə bərabər, təbliğini də həyata keçirmək lazımdır. Açığını demək lazımdır ki, bizdə televiziya, radio və mətbuatda kitab təbliği olduqca zəifdir. Ayrı-ayrı sahələr, mövzular və tiplər üzrə buraxılan ədəbiyyat oxucusuna vaxtında

çatmır. Oxucu istədiyi kitabın nəşr olunduğundan vaxtında xəbər tutmur [5, 194].

Kitab nəşrinin indiki çətinliklərindən, problemlərindən söhbət gedərkən əsərin nəşrə hazırlanması, tərtibatı sahəsində mövcud olan və getdikcə artan, dərinləşən məsələlərdən danışmalıyıq. Xüsusilə soruq-məlumat nəşrlərinin çapa hazırlanması, redaktəsi və tərtibi prinsiplərinin spesifikliyi, mürəkkəbliyi və indiki nəşirlərin bu məsələlərdən (kitab nəşrinin nəzəri və təcrübə problemlərindən) xəbərsiz olmaları, yeni və daha ağır, ziddiyyətli vəziyyətin yaranmasına rəvac verir.

Kitab mədəniyyətinin ən yüksək səviyyəsinin göstəricisi ensiklopedik nəşrlərdir. Ensiklopediya böyük zəhmət tələb edən işdir. O, müəyyən məsələlərin adı təsviri, hər hansı anlayışın təkcə yozumu, tərfi deyil, zəngin, dəqiqləşdirilmiş elmi bilgiler toplusudur. Burada məsələlərə, fakt və hadisələrə tarixi baxımdan dəyər verilir, həyat olaylarının mahiyyəti canlandırılır, məlumatlar müəyyən sistemə uyğun düzülür. Kitabçılıq işi sahəsində ən çətin, mürəkkəb iş ensiklopedik əsərlərin nəşridir. Çox şey prosesin özündə dəyişir, təkmilləşir, yeniləşdirilir. Ona görə də bu ağır işin öz spesifik problemləri vardır. Həyat gedişində bu problemlər azalmır, sadələşmir, əksinə getdikcə çoxalır və mürəkkəbləşir [6, 197].

Bizim respublikada ensiklopedik ədəbiyyat nəşri ilə bağlı həlli vacib olan bir çox ciddi məsələlər mövcuddur. Bu çətinliklərin bir çoxu elmi bilgilərin azlığı və kədr çatışmazlığı ilə, digər bir qismi universal xarakterli iri həcmli əsərlərin məzmunu, sistemi, informasiya düzümü ilə bağlıdır. Başqa ciddi problem isə çətin, müxtəlif dərəcələrdə mürəkkəb olan elm sahələrinə aid mətnlərin yığılması, yerləşdirilməsi və çapı işləridir [7, 197]. İnformasiyanın seçilməsi, onun əhəmiyyətinin səviyyəsi, materialın sistemləşdirilməsi, məlumatın quruluşu və həcmi və s. problemlər ensiklopedik nəşrləri çapa hazırlayan redaktor, tərtibçi, nəşir, bütövlükdə nəşriyyat işçilərindən böyük məsuliyyət tələb edir.

Ensiklopedik nəşrlərin, ümumiyyətlə, çap edilmiş müxtəlif tipli məlumat kitablarının öyrənilməsi göstərir ki, həqiqətən bu yuxarıda qeyd etdiyimiz çətinliklər və problemlər vardır. Məsələn, ensiklopedik nəşrlərin çapa hazırlanması və nəşri ilə bağlı bəzi çətinlikləri qeyd etmək yerinə düşər.

Ensiklopediya üzərində işləyən nəşirlər yaxşı bilirlər ki, belə tipli kitablar necə əzab-əziyyətli axtarışlar, gərgin, böyük zəhmət nəticəsində yaranır. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, Lalə Abbasovanın rəhbərliyi altında çap olunmuş «XX əsr Azərbaycan qadınları» (I cild – 2001-ci il; II cild – 2002-ci il) toplusunda 1000-dən artıq məqalə verilib. Bu məqalələrin böyük əksəriyyəti orijinaldır, yəni kitabın müəllifləri tərəfindən ilk dəfə toplanılaraq işlənmiş və nəşrə daxil edilmişdir. Kitabın gözəl bədii tərtibatı, yüksək poliqrafik icrası diqqətəlayiqdir. Bununla yanaşı, peşəkar mütəxəssislərin

fikrinə görə hər iki kitabda həm ensiklopedik tərtib, həm də elmi, habelə dil və üslub baxımından xeyli qüsurlar vardır. Hər şeydən əvvəl, toplularda məqalələrin əlifba sırası ilə verilməsi prinsipi pozulmuşdur. Belə ki, ensiklopediyanın 2 kitabdan ibarət olması, yalnız ikinci kitabı gördükdən sonra məlum olur. 2001-ci ildə çıxan birinci toplu əlifba sırasına uyğun olaraq A hərfi ilə başlayır, Z hərfi ilə tamamlanır. Kitabın heç bir yerində onun birinci kitab olduğu göstərilməyib. Hər iki kitab məqalələrin yerləşməsi və tərtibi baxımından tamamlanmış olduğundan 2002-ci ildə çıxan toplunun nəyə görə ikinci olması, başqa sözlə adlandırılması anlaşılmaz olaraq qalır [8]. Toppluların adı və əhatə dairəsi (xüsusilə dövrü) ensiklopedik dəqiqliyə uyğun gəlmir və buna görə ziddiyyətli fikirlərin meydana gəlməsinə və topluların ciddi tənqidinə əsas olmuşdur [8].

Prof. İsmayıl Vəliyev və Ziya Abdullayevin «Ensiklopediya nəşri peşəkarlıq tələb edir» məqaləsində yazılmışdır: «Ensiklopediyalarda verilən məlumatlar doğru olmalı, son elmi, tarixi faktlara, etibarlı mənbələrə əsaslanmalıdır. Hər hansı yanlışlıq yolverilməzdir. Əlbəttə, heç bir nüfuzlu mənbə qüsurdan xali deyil. Ensiklopediyalarda da bu və ya digər səbəbdən səhv ola bilər. Lakin səhvin bir həddi olmalıdır. Haqqında bəhs etdiyimiz toplularda belə səhvlər çoxdur, özü də həddindən artıq çoxdur. Hətta elm tərəfindən təsdiq olunmuş və mənbələrdə öz əksini tapmış faktlar belə yanlış verilir. Məsələn, I kitabın 6-cı səhifəsində Tuti Bikə haqqında məlumatda oxuyuruq: «...ərinin ölümündən sonra... Dərbəndin müdafiəsinə durmuşdu». Tarixdən isə məlumdur ki, Gavduşan döyüşündə (1774) Fətəli xan ölməmişdi, məğlub olub geri çəkilməmişdi, həlak olması barədə isə şaiyələr yayılmışdı. Tanınmış ziyalı qadın, şairə Xurşudbanu Natəvan (kitabda «Natəvan» kimi verilib) «Məclisi-fəramuşan» ədəbi məclisinin yaradıcısı kimi təqdim olunur. Halbuki həmin məclisi şair M.M.Nəvvab təsis etmişdir.

Birinci kitabın 85-ci səhifəsində Q.T.Əzimovaya aid məqalədə göstərilir: «Pedaqoji elmləri doktoru (1986)». Az sonra isə onun həmin ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə etdiyi qeyd olunur və s.» [8].

Eyni zamanda toplularda külli miqdarda qrammatik, üslubi, məntiqi səhvlərə yol verilmişdir.

Məqalə müəlliflərinin, o cümlədən bizim məqsədimiz heç də bütün qüsurları göstərmək deyil. Məsələ burasındadır ki, hazırda azad sahibkarlığın vüsət aldığı, nəşr işinin asanlaşdığı bir şəraitdə çoxsaylı kitablar buraxılmaqdadır. Bu kitabların xeyli hissəsi tələm-tələsik hazırlandığından, sırf biznes, kommersiya məqsədi güddüyündən həm forma, həm də məzmun baxımından kitabçılıq işinin bir çox tələblərinə cavab vermir. Vahid nəzarət sisteminin, habelə dövlət standartlarının olmaması bu sahədə vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir [9].

Bütün soraq-məlumat nəşrləri, xüsusilə ensiklopedik nəşrlər hərtərəfli elmi hazırlıq, nəşirlik baxımından yüksək peşəkarlıq tələb edir. Bu cəhətdən «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi çox böyük təcrübəyə malikdir. Çox maraqlıdır ki, bu təcrübədən Azərbaycanın nəşriyyatlarının və nəşirlərinin əksəriyyəti istifadə etmir. Halbuki, müasir dövr müxtəlif fəaliyyət sahələrində, o cümlədən kitab nəşrində və ticarətində dünya təcrübəsinə diqqət yetirilməsini və istifadə olunmasını diqqətə edir. İndiki şəraitdə dünya təcrübələrinə diqqət vermədən yaşamaq və işləmək çox çətindir, əgər işləmək, fəaliyyət göstərmək mümkün olursa, onun nəticələri, nailiyyətləri çox aşağı səviyyəsi ilə tanınır və elmi ictimaiyyət, sahə mütəxəssisləri tərəfindən təqdir olunmur.

Bu bir həqiqətdir ki, ensiklopedik nəşrlərin çapa hazırlanmasında redaksiya-nəşriyyat prosesində nəzəri və praktiki məsələlərin arasında dialektik vəhdət, qarşılıqlı əlaqələr var. Ensiklopedik nəşrlərin redaksiya-nəşriyyat proseslərinin nəzəri məsələləri, ensiklopediyaların nəşr tarixinə və işin təcrübəsinə əsaslanır. Ensiklopedik nəşrlərin nəzəri obyektivi ensiklopediyaların tipləri, sözlük və elmi məqalələrin strukturudur. İşin praktiki xüsusiyyətində yaradıcılıq, mahirlik əlamətləri vardır.

Ensiklopediyalar bəşəriyyətin mənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Ensiklopediyaçılıq elm və incəsənətin vəhdətinin ifadə olunmasıdır. Bu mənada ensiklopediyaçılıq ensiklopediyaların tərtibi ilə əlaqədar praktiki işlərin ümumiləşdirilməsi və yerli-yerində istifadə edilməsinə zərurətə çevirir.

Bu mühüm və çox vacib prinsiplərin əksər hallarda nəzərə alınmadığını praktiki həyata keçirilən işlərdə, işiq üzü görmüş nəşrlərdə görürük.

Qeyri-peşəkarların soraq-məlumat xüsusilə ensiklopediyaların nəşrində təəssüf hissi yaratmaqla bərabər, dövlətin, xüsusilə dövlət məmurunun bu işə lazımı diqqət vermədiyini şərtləndirir.

Respublikamızda 1988-ci ildə «Varlıq» adlı ensiklopedik toplu (əgər bu nəşrə toplu demək mümkündürsə) nəşr edilmişdir. Bu nəşrdə bütün ensiklopedik prinsiplər, tərtibat məsələləri, məzmunla bağlı problemlər: informasiyanın seçilməsi, onun əhəmiyyəti; materialın sistemləşdirilməsi; məlumatın quruluşu və həcmi və s. gözənlənməmişdir.

Bütün bu çətinliklər tərtibçilərin ensiklopedik nəşrlərin əsas prinsiplərinə diqqət verilməməsi ilə əlaqədardır. 283 səhifədən ibarət olan bu nəşrin dili, üslubiyyəti bərbad haldadır. Bu fikrimizin təsdiqi üçün nəşrin «Bizim «Varlıq» adlı giriş məqaləsindən bir sitat gətirmək istəyirik. «Bizim «Varlıq» adlı giriş cəmi 6 cümlədən ibarətdir. Orada oxuyuruq: «Siyasət dünyasında beynəlxalq arenada öz sözünü son illər deməyə başlasaq da, Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin (idmanın) və incəsənətin uğurları, hünəri qarşısında dünya çoxdan baş əyib. Dünyanın qarşısında baş əydiyi nemət isə hamımızın Varlığıdır. Varlığımızın gətirdiyi baş ucılığı

iqtisadi-siyasi müvəffəqiyyətlərdən fərqli olaraq dəyişikliklərə məruz qalaraq nə köhnəlir, nə də dəbdən düşür» [10, 7].

Materialın sistemləşdirilməsi, düzülməsi ilin aylarının (yanvardan başlayaraq) günlərinə görə həyata keçirilib. Ensiklopedik topluda yer alan müxtəlif insanların hər biri haqqında iki, üç, nadir hallarda 4-5 cümlədən ibarət məlumat verilir [11, 9-285].

Bu cür ensiklopedik nəşrlər çap edən işbazlar Azərbaycan kitab mədəniyyətinə ciddi zərbələr vururlar.

Ticarət şəbəkələrində qeyri-qanuni yolla nəşr edilən ensiklopedik nəşrlərə tez-tez rast gəlirik. Bunun qarşısı alınmalıdır.

«Nəşriyyat işi haqqında» qanunun 26-cı maddəsində yazılır ki, ensiklopedik nəşrlər bir mərkəzdən – AME-dən koordinasiya edilməlidir. Bu o deməkdir ki, qanun digər yaradıcı qurumların ensiklopediya nəşr etməsini qadağan etmir, sadəcə, ensiklopediya nəşr etmək istəyən qurum ensiklopedik prinsipləri qorunmalı və nəşr edəcəyi yeni nəşrini AME ilə razılaşdırmalıdır.

Ensiklopediyanın əsas beynəlxalq xüsusiyyəti odur ki, onun nəşrində dünyada artıq qəbul edilmiş mühüm prinsipləri pozmaq olmaz. Lakin müasir dövrdə çap edilən bir çox ensiklopedik nəşrlərdə Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri haqqında yalnız məlumatlar, sırayı şəxslər barədə işə şifariş edilmiş tərcümeyi-hal, hətta orden və medalların adının düzgün yazılmaması halları müşahidə edilir. Layiqli, xüsusi xidməti olan vətəndaş haqqında məqalə, oçerk yazmaq mümkündür. Bütün dünyada qəbul edilmiş belə bir prinsip var ki, ensiklopediyaya seçilmiş, tanınmış, çox məşhur şəxslərin adları daxil edilməlidir. Yəni, onlar gördükləri işlərə: xalqın tarixində, elmin və milli mədəniyyətin inkişafındakı xüsusi, müstəsna xidmətlərinə görə tarixin yaddaşında qalmalı, gələcək nəsillərə örnək olmalıdırlar.

İndiki dövrdə eyni mövzulu, məzmunlu ensiklopedik nəşrlərin miqdarı artmışdır. Bu cür ensiklopediyalar yeni informasiyanı əks etdirmir və plagiatlıq baş verir, yeni köhnə nəşrlərin üzvi köçürülür, çox cüzi dəyişiklik edilir və yenidən çap olunur. Belə işlər yolverilməzdir.

«Nəşriyyat işi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi barədə (15 avqust 2000-ci il) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanının olmasına baxmayaraq Qanununda irəli sürülən bir çox məsələlərə, müddəalara, prinsiplərə əməl edilmir. Məlum olduğu kimi, bu Qanun nəşriyyat işinin ümumi prinsiplərini müəyyən etməklə bərabər, nəşriyyat fəaliyyətinin təşkili, həyata keçirilməsi ilə əlaqədar nəşriyyat işinin subyektləri arasında münasibətləri tənzimləməli, onların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Qanun: «...Lüğətlərin və ensiklopediyaların... nəşrinə əlavə güzəştlərin müəyyən edilməsi»ni vacib və zəruri sayır. Qanunda deyilir: «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: dövlət programına uyğun olaraq milli-universal və sahə ensiklopediyalarının, ensiklopedik məlumat və sorğu

kitablarının, müxtəlif lüğətlərin nəşrini həyata keçirir» [12, 522-526]. Bu müddəalar soruq-məlumat nəşrlərinin daha da inkişaf etdirilməsini və nəşriyyatlar arasında məvcud olan profilsizliyin aradan qaldırılmasını və nəşriyyatların ixtisaslaşdırılmasını şərtləndirir. Qanunun bu mühüm müddəasının nəşriyyatlar tərəfindən nəzərə alınmaması soruq-məlumat kitablarının nəşrə hazırlanmasında və buraxılmasında böyük problemlər ortaya qoymuşdur. «Nəşriyyat işi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunda soruq-məlumat nəşrlərinin yalnız Azərbaycan Milli Ensiklopediyası nəşriyyatı tərəfindən buraxılması (maddə 26) göstərilmişdir. Bu maddəyə indi əməl edilmir və ölkəmizin çox sayda nəşriyyatları, hətta qəzet redaksiyaları universal və sahə ensiklopediyaları, mövzu soruq kitabları, lüğətlər və s. çapdan buraxır. Kitab nəşrinə ölkədə nəzarət edilmədiyindən bu proses daha da genişləniir və nəticədə yararsız və faydasız, oxucular tərəfindən istifadə edilməyən kitabların sayı artır, ölkənin iqtisadiyyatına və mədəniyyətinə ziyan dəyir.

İndi Azərbaycan Milli Ensiklopediyası ilə bərabər «Azərbaycan», «Qapp-Poliqraf», «Gənclik», «XXI əsr yeni nəşrlər evi», «Ayna Mətbu Evi», «Qadın dünyası» redaksiyası, «Vektor» Beynəlxalq Elm Mərkəzi, «Araz», «Qanun», «Qismət» və s. nəşriyyatlar da soruq-məlumat kitablarını, daha çox universal və sahə ensiklopediyalarını, ensiklopedik mövzu kitablarını, lüğətləri çapdan buraxırlar.

Təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, bu nəşriyyatların, nəşrlərin böyük əksəriyyəti ensiklopedik nəşrlərin, daha geniş mənada soruq-məlumat kitablarının tərtibi prinsiplərini lazımi səviyyədə bilmədiklərindən onların çapa hazırlanmasında, tərtibatında və buraxılmasında ciddi nöqsanlara yol verirlər.

Məlum olduğu kimi, əvvəllər lüğətlərin tərtibçiləri bu işə maraq göstərənlər həvəskarlar idisə, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərindən sonra, yəni müstəqillik şəraitində də soruq-məlumat nəşrlərinin, o cümlədən müxtəlif tipli lüğətlərin tərtibi, nəşri ilə əsasən mütəxəssislər, elmi idarə və müəssisələr, əlaqədar ali məktəblər və nəşriyyatlar məşğul olurlar.

Çox maraqlıdır ki, indinin özündə də lüğətlərin tərtibinə və nəşrinə girişən insanlar tapılır. Məsələn, Azərbaycan Kitab Araşdırmaları Mərkəzi adlanan bir qurum «Azərbaycanca-Almanca, Almanca-Azərbaycanca» universal lüğətin buraxılmasına rəvac vermiş və 2005-ci ildə «Araz» nəşriyyatı 884 səhifə həcmində gözəl bədii və poliqratik tərtibatlı kitabı çap etmişdir. Bu lüğətdə ümumi işlək sözlər, coğrafi adlar, iqtisadi maliyyə terminləri, kommunikativ sözlər, beynəlxalq münasibətlərə aid söz və terminlər əhatə edilmişdir. Lüğətə 100000 söz və söz birləşməsi daxil edilmişdir [13, 884]. Lüğətin tərtibçisi Behruz Kazimi, redaktoru isə Xəzər Bəhiyyədin oğludur.

Bu iri həcmli (56 çap vərəqi) lüğətə diqqət yetirdikdə aydın olur ki, elə indi də həvəskar lüğət tərtibçiləri vardır. Bunu cildin (son) üzərindəki aşağıdakı məzmunlu yazı təsdiq edir. Yazıda oxuyuruq: «1993-cü ildən alman dilini öyrənməklə məşğulam. Alman-Azərbaycanca və ya Azərbaycan-Alman lüğətinin olmamasından daim əziyyət çəkmişəm. Tərtib etdiyimiz bu lüğət əgər hər hansı bir gəncə kömək etmiş olsa deməli qarşıya qoyduğumuz məqsədə çatmışıq» [14].

Belə iri həcmli lüğətin quruluşunu, tərtibi prinsiplərini açan ön söz, yaxud giriş məqaləsi yoxdur. Ancaq almanca şərti ixtisarlardı. Əlbəttə, sözlügedən nəşrə xeyli vəsait sərf edilib. Bu cür xoşagəlməz işlərin aradan qaldırılması vacibdir. Çünki belə təsadüfi adamların lüğət tərtib etməsi keyfiyyətsiz nəşrlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Kitabçılıq işinin digər sahələri, mövzuları üzrə buraxılan təsadüfi nəşrlər çoxdur. Bu, əlbəttə, ilk növbədə nəşriyyatlar, elmi idarə və müəssisələr arasında koordinasiyanın, kitab nəşrinə dövlət nəzarətinin olmaması ilə əlaqədardır.

Onu da qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, sorraq-məlumat nəşrlərinin tərtibçiləri, nəşrə hazırlayanları mütəxəssis olduqda problemlər azalır və sahənin düzgün inkişafında nailiyyətlər artır. Bu mənada H.Ə.Həsənovun tərtib etdiyi «Azərbaycan şəxs adlarının izahlı etimoloji lüğəti»nin təhlilini məqsədəuyğun hesab edirik. Lüğət 2002-ci ildə «Müərcim» nəşriyyatında çap edilmişdir. Lüğətin rəyçiləri - Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Afət Qurbanov və filologiya elmləri doktoru Tahir Məhərrəmovdur. Nəşrin redaktoru Sevil Ağabəyova, nəşiri isə filologiya elmləri namizədi, dosent Telman Vəlixanlıdır. 288 səhifə həcmində olan bu lüğətin quruluşu diqqətəlayiqdir. Burada hər şey yerli-yerindədir. Lüğət «Ön söz» (səh.3-9), «Lüğətin quruluşu» (səh.10-11), «Lüğətdə gedən ixtisarlara» (səh. 11), «Azərbaycan əlifbası» (səh.12), və s. ilə təchiz edilmiş, nəhayət, materiallar əlifba prinsipi üzrə sistemləşdirilmiş, sonda isə ədəbiyyat siyahısı verilmişdir [15, 13-286].

Lüğətin 7 səhifədən ibarət «Ön sözün»də oxuyuruq: «İnsan adlarının əsas vəzifəsi ünsiyyət prosesində ayrı-ayrı şəxsləri bir-birindən fərqləndirməyə, ayırmağa xidmət etməkdir. Şəxs adları fərqləndirmə, fərdiləşdirmə daşımaqla bərabər, ata-ananın estetik görüşünün, xalqımızın dünyagörüşünün ifadəçisidir. Hər bir şəxsin adı fərdidir. Şəxs adları fərdi olsa da, ictimai, tarixi və milli səciyyə daşıyır. Ad ictimai hadisə kimi kollektivin, cəmiyyətin ehtiyacı və tələbi əsasında meydana gəlmişdir. O həm insanlara məxsus zahiri əlamətdir, həm də cəmiyyət üçün vacib məsələdir. Adlar insanların cəmiyyətdəki yerini, vəzifəsini, hüququnu müəyyənləşdirməyə, dəqiqləşdirməyə kömək edir. O bu və ya digər yeri tanımaq, müəyyənləşdirmək və öyrənməkdə insanların ən yaxın və ən etibarlı köməkçisidir. Ad şəxsi hüquq və ictimai əlamətlər əsasında müəyyənləşir. O,

cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynayır, onun ayrılmaz hissəsidir. İnsanlara verilən adlar ömürlükdür. Bu və ya digər şəxsin adı ona ömrünün axırına qədər öz xidmətini əsirgəmir, dövlət tərəfindən rəsmiləşdirilir» [15, 3].

«Ön söz» şəxs adlarının funksiyalarını, yaranma və inkişafetmə tarixini əks etdirməklə oxucuya dərin bilik və məlumat aşılayır. Müəllif yazır: «Azərbaycan şəxs adlarını yaranma baxımından bir neçə dövrə ayırmaq olar: 1. Eradən əvvəlki II-I minillikdən eramızın VII əsrinə qədərki adlar. 2. VII-X əsrlərdəki adlar. 3. X-XVII əsrlərdəki adlar. 4. XVII-XX əsrlər dövrünün adları. 5. Çağdaş dövrümüzdə yaranan adlar» [15, 4].

«Azərbaycan şəxs adlarının izahlı etimoloji lüğəti»ndə verilən «Lüğətin quruluşu» rubrikası lüğətin quruluşunu, mahiyyətini əsaslı şəkildə ifadə edir.

Gətirdiyimiz nümunələr peşəkar və qeyri-peşəkarların problemlərin yaranmasında və yaranmamasında necə rol oynadıklarını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Deməli, sorraq-məlumat nəşrlərinin müasir dövrdəki çapında, inkişafında müxtəlif amillər iştirak edir. Amillərin obyektiv və subyektiv istiqamətləri mövcuddur.

Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesində sorraq-məlumat nəşrlərinin yerinin müəyyənləşdirilməsi yuxarıda göstərdiyimiz nəzəriyyə və təcrübə ilə bağlı olan problemlərin sorraq-məlumat kitablarının nəşrində nəzərə alınması, əldə rəhbər tutulması kitabçılıq işi baxımından çox vacibdir.

Digər tərəfdən müasir dövrdə sorraq-məlumat nəşrlərinin hazırlanması, tərtibi və nəşrində mövcud olan çətinliklərin, problemlərin aradan qaldırılmasının optimallaşdırılması üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Əgər biz milli dövlətçiliyimizi inkişaf etdirmək, müstəqil yaşamaq istəyiriksə varlanmaqla yanaşı, daha çox maariflənməlik, mədəni və ziyalı olmalıyıq. Bundan ötrü ilk növbədə biz kitab nəşrini, o cümlədən sorraq-məlumat kitablarının çapını dünya standartları səviyyəsində təşkil və inkişaf etdirməliyik.

Sorraq-məlumat kitabının keçmişini, müasir vəziyyətini öyrənməklə inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

İndiki şəraitdə və perspektivdə sorraq-məlumat kitabları nəşrinin təşkili problemi olduqca geniş və mürəkkəbdir. Çünki Azərbaycanda sorraq-məlumat ədəbiyyatı üzrə kitab nəşrinin düzgün və perspektivli təşkili bütövlükdə kitabçılıq işinin bir çox aktual problemlərinin də həll edilməsinə imkan yarada bilər.

Ölkəmizin müstəqil olması inkişaf etmək üçün faktik və həm də gözəl şərait yaratmışdır. Bu şəraitdən istifadə edərək sorraq-məlumat kitab nəşrinin təşkilini dövrün tələbləri və dünya standartları səviyyəsində qurmaq olar.

Bu mürəkkəb və vəcib problemin düzgün həlli dilçi alimlərin, xüsusilə lüğətçiliklə, terminologiya və ensiklopediyaların nəşri, tərtibi ilə məşğul olan mütəxəssislərin, alimlərin, ümumiyyətlə sahə ilə nəşriyyatların koordinasiyasını zərurətə çevirir.

Millətin mənlük şüurunun, mənəviyyatının, milli ideologiyasının («azərbaycanlılığımız», «türkçülüymüz») inkişafına müstəsna tələbatın artdığı indiki şəraitdə soraq-məlumat ədəbiyyatının, bütövlükdə kitabçılıq işinin bütün aspektlərinin həyata keçirilməsini təxirə salınmadan həll edilməsini şərtləndirir.

Problemin həlli üçün tədbirlər sistemi tələb olunur. Yəqin ki, dövrün reallıqlarına əsaslanan nəzəri müddəaların və ümumiləşdirici, nəticənin hazırlanması qarşıya qoyulacaq tədbirlərin həyata keçirilməsində ilkin addım olmalıdır.

Ədəbiyyatı

1. Allahverdiyev B.V., Məmmədzadə R.A. Müasir mərhələdə kitab ticarətinin təşkili. –Bakı: Gənclik, 1996. –S.168.
2. Yenə orada. –S. 168.
3. Məmmədzadə R.A. Azərbaycan kitabının faciəsi //Vətəndaş, 2002, 28 aprel.
4. Yenə orada.
5. Vəliyev İ.Ö. İnsan: həyatda və sənətdə. –Bakı: Günəş, 1998, s. 194.
6. Yenə orada. –S.197.
7. Yenə orada.
8. Vəliyev İ., Abdullayev Z. Ensiklopediya nəşri peşəkarlıq tələb edir //Azərbaycan qəzeti, 2003, 25 sentyabr.
9. Yenə orada.
10. Varlıq: Ensiklopedik toplu. (Tərtib edən: Elşən A.Ə.) –Bakı: Zaman, 1998. –S. 7.
11. Yenə orada. –S. 9-285.
12. Nəşriyyat işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 may 2000-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunlar küllüyyatı, III kitab – Bakı: Qanun, 2001. –S.522-526.
13. Azərbaycanca- almanca, almanca-Azərbaycanca lüğət. (Tərtib edən: Behruz Kazimi) –Bakı: Araz, 2005. –284 s.
14. Yenə orada.
15. Həsənov H. Azərbaycan şəxsi adlarının izahlı-etimoloji lüğəti. – Bakı: Mütərcim, 2002. –S. 3-286.

Решение и оптимизация проблем в развитии справочно-информационных изданий

Гулиева С.Ф.

Резюме

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем и дания опросно – информационной литературы и их распространения. В ней повергаются научному анализу основные вопросы, связанные с трудностями, возникающими в издании данной литературы и оптимальные пути их решения.

Ключевые слова: справочно-информационные издание, типология, развитие справочно-информационных изданий

Decision and optimization problems in the development of information and reference publications

Guliyeva S.F.

Summary

This article focuses on one of the urgent problems and denmark interrogatory - informational literature and dissemination. It povergayutsya scientific analysis of the major issues related to the difficulty involved in the publication of this literature and optimal solutions.

Keywords: reference edition, typology, the development of the resource publications